

K ORGANIZACI BRNĚNSKÉ VĚZNICE CEJL NA PŘELOMU ČTYŘICÁTÝCH A PADESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ

MAREK TĚŠÍK

The author of this article focused on organisation of prison in the Cejl Street in the city of Brno at the turn of the fortieth and fiftieth years of the 20th century. The article discovers some important moments in the development of this prison. The study compares the memories of witnesses, archival materials and secondary literature. The paper concerns the topic of the third Czechoslovakian resistance.

Keywords: Brno; communism; prisons; Cejl Street; cell; execution; prisoner; guard.

Úvod

Československý tzv. třetí odboj je už řadu let hojně diskutovanou problematikou. V souvislosti se zákonem o třetím odboji z roku 2011 toto téma dostává novou dimenzi aktuálnosti. O existenci protikomunistického odboje v nejrůznějších formách už v současnosti není pochyb. Velké politické procesy a nejznámější kauzy už byly podle Karla Kaplana zpracovány do takové míry, že je možné se o nich učit a udělat si povšechný obraz. Teď se mají badatelé zaměřit na detaily a regionální analýzy.¹ Historikům se naskýtá možnost ponořit se do hloubky tématu a představit třetí odboj právě v regionálním kontextu.

Příspěvkem k regionálním dějinám třetího odboje je i tato studie. Práce se snaží částečně zmapovat problematiku vězeňských zařízení ve městě Brně na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. Veřejnost má povědomí, a v mnoha ohledech i přesné informace, o velkých vězeňských zařízeních typu plzeňských Borů, Pankráce či Ruzyně v Praze nebo nechvalně proslulého Leopoldova. Situace v desítkách věznic rozsetých po všech regionech tehdejšího Československa však naší pozornosti většinou unikala. Zaměřím se v této studii na brněnskou věznici v ulici Cejl. Podmínky panující v komunistických věznicích se opakovaně staly předmětem mnoha studií a pamětníci o nich vydali řadu svědectví. Cílem předkládaného textu je popsat vznik, vývoj a organizaci této krajské soudní věznice ve městě Brně v zakladatelském období komunistického režimu, tedy konkrétně v letech 1948 až 1953. Věznice jako nástroje represivního aparátu byly oporou nového režimu a nezbytnou složkou totalitní moci. Nejen prostřednictvím věznic Komunistická strana Československa (KSČ) upevňovala svůj mocenský aparát.

V rámci edice sešitů Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu se budováním a vývojem věznic Státní bezpečnosti (StB) v letech 1948 až 1952 věnoval Prokop Tomek. Autor upozornil, že klíčovým bodem pro zřizování nového typu věznic byl tlak StB na úplné převzetí vyšetřování tzv. státněbezpečnostních trestných činů. Ty byly definovány v zákonu na ochranu

¹ CUHRA, J. – KOPEČEK, M.: *Jde o to, jestli se pravdě přibližujete. Rozhovor s Karlem Kaplanem*. In: Pernes, J. (ed.): *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*. Brno 2003, s. 27.

² Zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky nahradil dosavadní zákon č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky. Nový zákon č. 231/1948 Sb. přetočil na hlavu do té doby platné zákonné a morální principy justice, spravedlnosti a nezávislosti soudu. Soudům přiřkl jen roli výkonného orgánu Komunistické strany Československa, Ministerstva vnitra ČSR, Ministerstva spravedlnosti ČSR a Státní bezpečnosti. Původní zákon z počátku

lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb.,² přijatém 6. října 1948. „Byla zlikvidována instituce vyšetřujících soudců, kteří do té doby vedli přípravné vyšetřování trestných činů nezávisle na orgánech vyhledávání, tedy nezávisle na Státní bezpečnosti. Výnosem ministra spravedlnosti ze dne 26. 7. 1949 byl vydán pokyn, jak mají Krajské a Okresní soudy obcházet zákonná ustanovení o tomto přípravném řízení, aby se nevyskytovaly tzv. neodůvodněné průtahy. Výnos označoval, že od 1. 9. 1949 nebudou již obsazovány funkce vyšetřujících soudců a že ani připravovaný trestní řád s tímto institutem dále nepočítá. Tak nesmírně vzrostla pravomoc vyšetřujících orgánů StB a jejich činnost zůstala bez jakékoliv nezávislé kontroly. Zákonem předepsaný prokurátorův souhlas s uvalením vazby byl získáván zcela formálně, často s mnohaměsíčním zpožděním, někdy dokonce vůbec ne.“³ Taková tedy byla praxe při zatčení a zadržení ve vazební věznici osoby podezřelé z protistátní činnosti, jež byla internována ve vyšetřovacích vazbách Státní bezpečnosti. V Brně to byly především objekty v ulici Příční⁴ a v ulici Orlí.⁵

Po roce 1948 existovala u obvodu Krajského velitelství Státní bezpečnosti Brno (KV StB Brno) jedna krajská soudní věznice (v ulici Cejl), 12 okresních soudních věznic (Znojmo, Blansko, Břeclav, Bučovice, Bystřice nad Pernštejnem, Hustopeče, Mikulov, Moravský Krumlov, Tišnov, Náměšť nad Oslavou, Vyškov a Židlochovice), jeden trestní ústav pro muže v Mikulově, jedna zemská donucovací pracovna a správní věznice Brno v ulici Lidická, jedna zemská donucovací pracovna a správní věznice pro ženy ve Znojme a věznice okresního velitelství Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Mikulově.

Situaci vazebních věznic pod správou Státní bezpečnosti, jakou byla například věznice v ulici Orlí v Brně, dokresluje také informace, že mezi lety 1948 až 1950 převažovalo zatýkání na základě ústních příkazů a chyběla řádná celostátní evidence.⁶ StB zatýkala i na základě prostého slovního udání například souseda na souseda bez jakýchkoliv důkazů, což přiznal ve výroku ze 17. dubna 1956 i prezident republiky Antonína Zápotocký, který tvrdil, že „stačilo u nás, aby někdo na někoho měl vztek a udal ho, a bylo po něm“.⁷ StB tak měla v prvních letech existence nového režimu volnou ruku jak v zatýkání, tak i v následném „zpracování“ vězně ve vazební věznici.

Další kroky odsouzených Státním soudem,⁸ někdy ovšem i čekatelů na soud, vedly na jižní Moravě typicky právě do věznice v ulici Cejl. Pro studium poměrů a situace v tomto trestním

dvacátých let neobsahoval možnost uložit za „zločiny proti státu“ trest smrti. Jen u vojenské zrady trest na doživotí při přitěžujících okolnostech. Příslušný zákon byl v roce 1936 v souvislosti se sudetoněmeckou otázkou doplněn zákonem, jehož § 6 a odst. 2 trest smrti připouštěl. Srov. VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. et al.: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*. Díl I. Praha 2003, s. 13.

³ TOMEK, P.: *Dvě studie o československém vězeňství*. Praha 2000, s. 59.

⁴ V ulici Příční č. 31 se nacházela věznice Krajského velitelství Státní bezpečnosti s kapacitou 80 míst v celkově 26 celách. V provozu byl objekt jako věznice od roku 1950. Podle vzpomínek pamětníků i materiálů KV StB byly cely vlhké, nevětrané a pod úrovní chodníku, tudíž do nich okny po dešti zatékalo. Vězni měli možnost spojit se pře okna s kolemjdoucími. Velký hluk na ulici znesnadňoval StB nasazení operativní techniky. Srov. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. 310 – KV StB Brno, Organizace, inv. č. 310-15-1, s. 45–51.

⁵ V ulici Orlí č. 30 se nacházela věznice místního velitelství Národní bezpečnosti Brno s kapacitou 80 míst v celkově dvaceti celách. Zde byli umístováni vězni Státní bezpečnosti, Národní bezpečnosti i vězni v prozatímní vazbě. Státní bezpečnost ji převzala od Krajského velitelství Národní bezpečnosti v roce 1949. Podle vzpomínek pamětníků i materiálů KV StB panovaly ve věznici neúnosné podmínky, chyběla v ní pitná voda, místnosti byly nevětrané a chod věznice ztěžoval v patře nad celami umístěný učňovský internát. Srov. tamtéž.

⁶ KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999, s. 132.

⁷ Tamtéž, s. 133.

⁸ Státní soud a Státní prokuratura pro agendu tzv. „protistátní činnosti“ byly zřízeny podle zákona č. 232 ze dne 6. října 1948. Do pravomoci Státního soudu spadalo souzení trestných činů podle zákona č. 231/148 Sb. a prvé hlavy zákona č. 86/50, tedy všechny politické procesy. Státní soud měl působnost na celém území republiky, sídlil v Praze, Brně a Bratislavě, zasedal však i v okresních městech a velkých závodech. HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1993, s. 177. Srov. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993, s. 243.

objektu jsem využil především metodu kvalitativního rozhovoru s pamětníkem, politickým vězněm a nyníšším předsedou uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů Vladimírem Drábkem. Druhým zdrojem informací tohoto typu využitým pro účely této práce je rozhovor s badatelem a vzdělavatelem Sokola Brno I Michalem Doleželem, který se dlouhodobě zabývá dějinami města Brna od druhé poloviny 19. století. Dále jsem využil paměti politického vězně Oldřicha Klobase, které můžeme řadit do kategorie memoárové literatury. Samostatnou kategorií materiálu využitého pro sestavení textu práce tvoří archiválie Národního archivu, konkrétně fondu č. 1041 – Správa Sboru nápravné výchovy. Dále také materiály Archivu bezpečnostních složek, konkrétně fondu č. 310 – Velitelství Státní bezpečnosti. Kromě rozhovorů a archivních pramenů jsem pro zasazení práce do širšího kontextu využil sekundární literatury. Především jsem čerpal z prací Karla Kaplana *Nebezpečná bezpečnost a Nekrvavá revoluce*. Oporou práce se stala také publikace kolektivu autorů *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech* nebo studie Otakara Lišky *Vykonané tresty smrti v Československu 1918–1989*. Zásadní informace přinesla práce Aleše Kýry *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955* a také práce vydaná kolektivem autorů k příležitosti padesátého výročí otevření věznice v Brně-Bohunicích *Brněnská věznice včera a dnes*.

Věznice v ulici Cejl

Dnešní ulice Cejl se nachází v katastrálním území brněnské městské části Zábřovice. Iméno ulice je odvozeno od vzhledu bývalé samostatné obce, jejíž domy stály v řádku (Zeile) podél hlavní cesty z Brna do Zábřovic. Od 15. století nesla ulice s různými obměnami německý název Cejl. Po převzetí moci komunistickou stranou byla ulice dne 13. května 1949 pojmenována po prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi jako ulice Gottwaldova. Tento název ulice nesla až do 27. února 1990, kdy se do katastru vrátil původní název Cejl.⁹

Budova věznice byla v ulici Cejl (Gottwaldova) č. p. 71 postavena z rozhodnutí dvorského dekretu ze dne 4. srpna 1770. Ten přikazoval zřídit na území Moravy provinční káznici v Brně. V letech 1772 až 1776 byla stavba věznice provedena.¹⁰ Jako věznice sloužil objekt až do roku 1956, kdy jeho fungování v rámci vězeňských účelů skončilo v souvislosti s vybudováním nové věznice v Brně-Bohunicích. Věznice obdélníkového půdorysu byla situována mezi ulicemi Cejl, Soudní a Bratislavská. Zpráva krajského velitele Sboru vězeňské stráže (SVS) z 20. července 1952 se vyjádřila o umístění a bezpečnosti věznice neuspokojivě. „*Celý objekt věznice se nachází uvnitř města. Tři ulice jsou velmi frekventované, zvláště ulice Gottwaldova. [...] Celý objekt věznice je po stránce bezpečnostní velmi nedostatečně zajištěn, toto vyplývá jak z jeho struktury, stáří, tak i umístěním.*“¹¹ Kromě těchto aspektů upozornil Doležel ještě na další problém spojený s umístěním věznice. „*Na věznici využívanou v 18. století je všechno v pořádku, ale když budeme uvažovat jako represivní orgány totalitního režimu, byl Cejl jako věznice plná politických vězňů v polovině 20. století naprosto nevhodný. Za krajní zdí věznice se dodnes bydlí. Nabízí se otázka, kdo v bytech na ulici Soudní bydlel před šedesáti lety, a co viděl z oken. Právě kvůli tomu nebylo možné dění ve věznici držet v úplném utajení, což bylo pro režim dlouhodobě nepřijatelné. Za vězeňským křídlem nejbližší ulice Bratislavské byly také byty. Je možné, že tam bylo několik služebních bytů dozorců.*“¹²

⁹ *Encyklopedie města Brna* [online]. Dostupné z <http://encyklopedie.brna.cz>. [cit. 17. 7. 2012].

¹⁰ TRAUTENBERG, G.: *Die Chronik der Landeshauptstadt Brunn*. Brno 1897, s. 111.

¹¹ Národní archiv (dále jen NA), f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 25.

¹² Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

Členění cejlské věznice bylo po roce 1948 podobné jako v období Protektorátu Čechy a Morava, kdy prostory využívalo Gestapo. Prostory využívané jako vězeňské i po roce 1948 tak vypadaly téměř stejně jako v letech okupace. Cejlská trestnice¹³ měla statut krajské soudní věznice. Její kapacita byla v roce 1949, kdy byla ve správě ministerstva vnitra (MV), 250 až 300 osob.¹⁴ K 1. listopadu 1954, tedy v době správy Ministerstva národní bezpečnosti (MNB), měla věznice kapacitu 800 osob.¹⁵ Toto číslo bylo ovšem nutné brát jako stav využitelný v tzv. nouzovém režimu. Zpráva krajského velitele Sboru vězeňské stráže z 20. července 1952 totiž uvedla jako tzv. normální kapacitu věznice 450 osob. Jako tzv. nouzová kapacita zde byl uveden počet 850 osob.¹⁶ Z výroční zprávy Krajské soudní věznice v Brně z roku 1949 vyplývalo, že věznice byla v roce 1949 stále přeplněná a průměrný počet vězňů činil 907 osob.¹⁷

Je tedy zřejmé, že kapacita cejlské věznice byla v prvních letech po roce 1948 překročena i o více než 100 %. Situace byla podobná jako v dalších komunistických trestnicích v celé republice a souvisela s enormní snahou StB zatknout co nejvíce osob, aby byla demonstrativně prokázána síla nového režimu. Kaplan upozornil i na další dva konkrétní důvody masového zatýkání. „*Množství osob zatčených pro protistátní činnost přibývalo v letech 1948–1953 z několika důvodů. Mimo jiné působil mezi příslušníky Státní bezpečnosti šířený názor, že podezřelý promluví teprve tehdy, když je ve vězení v rukou vyšetřovatelů, nebo skutečnost, že pracovníci operativních útvarů byli hodnoceni také podle počtu těch, které přivedli do vězení. Zatýkání ulehčovala i další zásada, zdůrazňovaná sovětskými poradci, že nejlepším materiálem je vyšetřovanec a je jen třeba si s ním vědět rady, což umožňovalo zatýkání bez prověřených důkazů.*“¹⁸

Struktura věznice v ulici Cejl

Objekt v ulici Cejl byl členěn na 7 oddělení o celkovém počtu 52 cel. Z toho bylo 45 cel tzv. společných a 7 cel využívaných pro nemocniční účely. K tomu bylo na Cejlu ještě 5 cel tzv. kárných.¹⁹ Samotky na Cejlu podle materiálu SVS nebyly. Doležel ovšem upozornil, že jako samotky bylo možné využít malé tmavé místnosti, které jsou v jednotlivých vězeňských křídlech patrné dodnes. „*Je možné, že se jedná o korekce, ale je to těžce dokazatelné. Malé kobky pro jednu osobu na Cejlu primárně nejsou, protože jde o budovu z 18. století, kdy se malé samotky nedobudovaly. Pamětníci tvrdili, že občas z velkých cel dozorci někoho odvedli a po několika dnech na společnou celu zase vrátili. Je tedy pravděpodobné, že tato osoba byla přesunuta právě do těchto malých kobek.*“²⁰ Přikláním se ovšem k tvrzení, že pokud byli vězni na samotky umísťováni, byť jen dočasně, docházelo k tomu jen zcela výjimečně a šlo o demonstraci moci nad trestancem. Obecné podmínky²¹ ubytování vězňů v soudních věznicích totiž stanovovaly, že v soudních věznicích neměli být obvinění obligatorně umísťováni do samovazby, pokud tak nestanovoval rozsudek, pouze byl kladen důraz na oddělování spolupachatelů. Jiná situace byla u vyšetřovanců, kteří mohli být ubytováni v samovazbě.²²

¹³ Termín trestnice je uváděn v souladu s dobově platnými předpisy.

¹⁴ Dostupné z http://www.totalita.cz/seznamy/seznamy_09_01.php [cit. 18. 7. 2012].

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 23.

¹⁷ *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 7.

¹⁸ KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999, s. 132.

¹⁹ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 23.

²⁰ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

²¹ Pro věznice byly vydány tematicky rozčleněné a popsané základní vězeňské předpisy pro jednotlivé typy zařízení, které formálně upravovaly způsoby zacházení s vězni v letech 1945 až 1955.

²² KÝR, A.: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955*. Opava 2002, s. 20–21.

Situace v celách byla podle pamětníků velice tíživá. Cely byly přečpané, špinavé a studené. Drábek, který zažil v roce 1948 vazební režim v Uherském Hradišti, hovořil o Cejlu následovně: „Hradištská věznice byla tvrdá, ale byla docela čistá. Dalo se v ní přežít i přes nedostatek jídla a pití. Ovšem Brno bylo hrozně. Brněnská věznice vynikala špinou. Bylo to otřesné. Na začátku nás bylo v cele asi dvanáct v docela prostorné místnosti. V zimě byla neskutečná zima. Měl jsem postel poblíž okna. Byla tam kamínka a jakési topivo. Uhlí to asi nebylo. Místnost se spíš začudila, než vytopila. Ze stěn stékala voda a v noci mi ke stěně přimrzala deka. Po soudu mě dali do cely, která byla menší. Vězňů stále přibývalo. Na úzkém slamníku jsme leželi dva. Spal jsem vedle kluka, který čekal rozsudek za vraždu. Zvykl jsem si asi po dvou týdnech. Z vyprávění s ním jsem se snažil pochopit motivaci zločinců. Byl jsem v cele i s legionářem z první světové války. Byl v boji těžce raněný a ukazoval nám šrámy. Většinu času nás v cele bylo osm odsouzených na šest slamníků.“²³ Další vězeň cejlské trestnice Oldřich Klobas vzpomínal na cely takto: „Prostředí věznice odpovídalo době svého vzniku, modernizace sem jaksi nenašla cestu. Na dveřích visely těžké zámky, místnosti s vydřenou deskovou podlahou měly rozměr jako polovina volejbalového hřiště. Uprostřed stál mohutný nenatřený stůl, dvě lavice, kolem stěn jednoduché železné postele. Mříže v oknech představovaly ukázkou fortelné práce kovářských tovaryšů. Coby raritu vybavy cely je třeba připomenout nůž. Ne jakýkoliv, ale podobný kudlám, s jakými otloukají kluci pištálky na Ladových obrázcích. Jenže tento měl zakulacenou čepel a chybělo mu pero. Bezpečnost především. Luxus bydlení dotvářel záchod. Samostatná místnička stála v rohu cely. Uvnitř prkénko a větší válcovitý kýbl, nazývaný žanek, který se musel každou sobotu leštit, aby vypadal jako pochromovaný. Zařízení doplňoval džbán s vodou. Na rozdíl od vyšetřovací vazby tady již mohli mít odsouzení základní osobní věci a jednou týdně něco koupit.“²⁴

V trestních ústavech, pracovních útvarech a soudních věznicích byli odsouzení ubytováni podle čtyř výhodnostních skupin. Do nejnižší, tzv. I. výhodnostní skupiny byli zařazeni vězni, kteří byli označeni za nepřátele lidově demokratického zřízení a neprojevovali snahu po nápravě. Do II. skupiny byli zařazeni ti, kteří dávali naději na nápravu. Do III. skupiny potom ti, kteří ve II. skupině vyvíjeli zvýšené pracovní úsilí. Ve IV. skupině byli zařazeni odsouzení, kteří ve III. skupině dosahovali mimořádných pracovních výsledků.²⁵ Od roku 1949 byli političtí vězni a vyšetřovanci Státního soudu označeni bílou páskou.

Soubor pravidel pro zacházení s vězni požadoval v hygieně v krajských a okresních soudních věznicích koupel celého těla nejméně jedenkrát za měsíc. Nejméně jednou týdně měla být zajištěna koupel nohou a vlasy a vousy měly být udržovány v podobě jako při nástupu do věznice.²⁶ V krajských a okresních soudních věznicích měla být obviněným vydávána strava a pitná voda ve stanoveném čase. „Denní dávka chleba měla činit 400 g a maso mělo být podáváno jednou týdně. [...] Strava zvenčí mohla být opatrována jen prostřednictvím věznice. [...] Vyšetřovancům, kterým hrozil trest smrti nebo trest odnětí svobody nad 5 let, směly být podávány jen pokrmy připravované ve věznici.“²⁷ Na hygienické a stravovací podmínky na Cejlu vzpomínal Drábek následovně: „Ráno dozorcí spustili jako budíček velký kravál. Oblékli jsme se do všedního mundúru. V zimě jsme si oblékali všechno možné, byla tam pekelná zima. V kyblíku s vodou jsme si umyli obličej. To byla veškerá hygiena. Na snídani byla tmavě hnědá tekutina, náhražka

²³ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

²⁴ KLOBAS, O.: *Jak se chodí v laně*. Telč 2008, s. 125–126.

²⁵ KÝR, A.: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955*. Opava 2002, s. 21.

²⁶ Tamtéž, s. 23.

²⁷ Tamtéž, s. 27.

kávy. A k tomu krajíc chleba. To bylo všechno. Po snídani přišla na řadu práce. V poledne jsme dostali většinou trochu brambor a večere byla podobná.“²⁸

Organizace věznice v ulici Cejl

Zásadní legislativní změny ve správě a organizaci vězeňství byly zavedeny až v prosinci roku 1948 zákonem č. 319 o zlidovění soudnictví.²⁹ Správa soudních věznic byla přenesena na přednosty krajských soudních věznic a současně velitele oddílů SVS, které byly zřízeny v těchto věznicích ministerstvem spravedlnosti (MS). V roce 1949 byly oddíly SVS zavedeny i v okresních věznicích. Vše bylo připraveno pro úpravu vězeňství podle sovětského vzoru.

Krajské velitelství SVS Brno v Mozartově ulici č. 2 mělo v roce 1952 celkem 14 příslušníků, z čehož byly pouze dva důstojníci. Krajským velitelem byl podporučík Miroslav Weiss.³⁰ Soudní věznice v ulici Cejl č. 71 měla v roce 1952 celkem 92 členů stálého personálu, z nich mělo 74 osob hodnost strážmistrovskou.³¹ Podle Doležela byli na Cejlu ve studovaném období dozorcí všeho ražení, „od starých prvorepublikových, přes mladé ambiciózní dozorce, kteří stále řvali, až po drsné, brutální a přesvědčené komunisty“.³² Strážní a dozorcí službu mělo na jedné směně celkem 20 strážných přidělených k šesti stanovištím. Dva strážní byli přiděleni ke stanovišti na III. vycházkovém dvoře, jeden na hlavní bráně, dva byli zaměstnání jen ve dne k přepravě k soudům a jeden strážný konal službu v noci přímo na jednotlivých vězeňských odděleních.³³ Drábek k chování dozorců dodává, že „na Cejlu byli dozorcí tvrdší, než jsem zažil jinde. Mluvili vulgárně, ale osobně jsem od nich ránu nedostal. Nepocítil jsem tam rozdíly v chování dozorců k politickým a nepolitickým vězňům. Nepolitictí byli často šéfové cel. Tito nepolitictí vězni se k nám politickým chovali solidně. V tomto ohledu bylo všechno v pořádku“.³⁴

Do služby bylo veleno na směnu 85 příslušníků SVS, z toho vykonávalo dozorcí službu 52 z nich, 12 strážní službu a 21 příslušníků službu administrativní. Na vycházkovém dvoře se služba střídala po třech hodinách. Na hlavní bráně k průběžnému střídání nedocházelo, služba končila až s koncem směny. Denní služba dozorcí začínala v 7 hodin ráno a končila v 16 hodin odpoledne. Bylo v ní zahrnuto 20 minut na obědovou přestávku. Denní služba strážní začínala také v 7 hodin ráno a trvala 24 hodin s dvouhodinovou přestávkou od 14 do 16 hodin. Po této službě následovalo 24 hodin pracovního volna.³⁵ Dozorcí měli při pochůzkách za opaskem pendrek jako donucovací prostředek. Podle vzpomínek cejlského dozorce Josefa Kučery „ve věznici na ulici Cejl panoval tehdy přísný režim. Tam se poslouchalo. Na každé světnici bylo ubytováno 15 až 20 vězňů, a když strážný otevřel celu, tak velitel z řad vězňů zavelel pozor a hlásil počet osob na světnici. Vězni v té době [1949–1956] spávali na slamnících na zemi, které ráno naskládali na sebe“.³⁶

Zpráva zabývající se navrhovaným chodem služby z roku 1952 upozornila, že pro hladký chod služby by bylo nutné zvýšit počet personálu na 250 a zvýšit i počet strážních míst

²⁸ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

²⁹ Zákon č. 319 Sb. ze dne 22. 12. 1948. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, 1948, částka 109, s. 1865–1885.

³⁰ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 3–5.

³¹ Tamtéž, fol. 200–285.

³² Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzedělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

³³ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 23–24.

³⁴ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

³⁵ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 27.

³⁶ *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 7–8.

v budově. Zpráva se totiž odvolává na přetížení strážných, kteří se nejsou v areálu věznice schopni plnohodnotně soustředit na výkon služby. Dále zpráva zmiňuje nepřehlednost dvě stě let staré budovy, kvůli které také žádá o navýšení počtu strážných.³⁷ To vše byly důvody k otevření nové věznice v Brně-Bohunicích v roce 1956.

Cejlský ústav měl celkem deset pracovních dílen. Jednalo se o dílnu krejčovskou, zámečnickou, truhlářskou, obuvnickou, autodílnu, knihařskou a tiskařskou, stavební, prádelní, sáčkárnu a dílnu pletací. Nejvíce vězňů, celkem 150, bylo zaměstnáno dílně na lepení sáčků.³⁸ Právě na tzv. sáčkárnu vzpomínal i Drábek: „Byly to primitivní a po delší době bolavé práce, které v civilu nikdo dělat nechtěl. Napínali jsme různé druhy špendlíků. Bolely z toho neskutečně po čase prsty. Lepili jsme sáčky. Staří harcovníci mezi vězni štětečkem nanášeli lep na plochy chytře. Naskládané stránky jsme štětečkem natírali hromadně a normu jsme plnili. Bylo to až podezřelé.“³⁹ Doležel následně dodal, že „někdy se lepily sáčky přímo na celách. Slamníky na spaní se ráno odvalily na stranu a na stole se lepilo“.⁴⁰

Pokusy o útěk cejlská věznice nezažívala často. Uniknout se ovšem některým trestancům podařilo právě v době trávené na pracovištích. „Během roku 1949 uprchlo v 17 případech celkem 27 vězňů, vesměs z venkovské práce, a téhož roku bylo dopadeno opět 14 takových uprchlíků.“⁴¹ Jednalo se o útoky z pracovišť mimo vězeňský areál. Například na úpravě výstaviště v Pisárkách pracovalo podle zprávy ze dne 20. července 1952 celkem 16 vězňů, v cihelně v Tetčicích u Rosic celkem 15 vězňů. Jejich ostrahu zajišťovali vždy dva strážní.⁴² O téměř vyloučené možnosti útěku z areálu trestnice hovořil Drábek takto: „Byl jsem na cele s lidmi různých povah a natur, ale o útěku nikdo neuvažoval. Zdi silné přes jeden metr a železné mříže byly poctivé. Utéct se dalo těžko. Možná jen při návštěvě marodky.“⁴³ Útěk z Cejlu Doležel nevyloučil, ale hovořil o nich skepticky: „O pokusech o útěk pamětníci příliš nemluví. Záleží také na tom, se kterým pamětníkem je rozhovor veden. Pokud se jedná o pamětníky, kteří byli v době zatčení ve věku kolem dvaceti let, nebyli ve svých protirežimních skupinách na vůdčích postech. Byli spíše řadovými členy s jednoduššími úkoly. Někdy ani nevěděli, co přesně vůdcové skupin mají v plánu. Když tito kluci byli později zavřeni, pokusy o útěk a hrdinské činy je napadaly málokdy. Spíš by se o to pokusily starší a otrlejší osoby, které dnes již většinou nežijí. Na celách bylo navíc velké množství lidí, komplikované pokusy o útěk by se tak většinou prozradily, i když je nelze úplně vyloučit.“⁴⁴

Zajímavá situace byla v soudních věznicích v oblasti lékařské péče. Nemocniční oddělení na Cejlu bylo i v dobách využívání věznice gestapem. Tzv. marodka byla na Cejlu situována v křídelním traktu budovy naproti průjezdu z ulice Cejl, tedy nad vjezdem do tzv. velkého dvora. Na nemocničním oddělení bylo v průběhu roku 1949 i 50 vězňů, ve vězeňském oddělení Fakultní nemocnice Brno bylo potom celkem i 80 vězňů.⁴⁵ Věznice v prvních měsících druhého pololetí roku 1948 neměly stálého lékaře. Například věznice v pražské Ruzyni získala lékaře až v roce 1950. Odsouzenci měli být po přijetí do věznice prohlédnuti lékařem a dále alespoň

³⁷ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 29.

³⁸ Tamtéž, fol. 27–28.

³⁹ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

⁴⁰ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

⁴¹ *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 7.

⁴² NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 24.

⁴³ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

⁴⁴ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

⁴⁵ NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy – Praha, č. sbírky 1041, fol. 24.

jedenkrát za šest měsíců včetně prohlídky chrupu.⁴⁶ Doležel komentoval situaci lékařské péče tak, že „byla téměř nulová. Vězeň se pouze z cely dostal na ustlané lůžko marodky a do relativní čistoty, kde lékařkou péči mohl obstarávat zatčený německý lékař z války nebo i nějaký student medicíny. Maximálně odsouzený dostal více tekutin a potravin, i tak byl přiděl ovšem malý“.⁴⁷ Svědectví J. Sommera, lékaře ve věznici v pražské Ruzyni, dokládá, že v letech 1950 až 1951 byly nejčastějšími nemocemi ve věznici otoky dolních končetin, poklesy váhy a různé duševní reaktivní stavy. Průměrný úbytek na váze se pohyboval kolem dvou kilogramů za měsíc. Podle výpočtů lékaře měla denní dávka vyšetřovaného přesahovat dva tisíce kalorií. Průměrná hodnota byla ovšem mnohem nižší, což bylo zdraví škodlivé.⁴⁸ Konkrétně na Cejlu se nejčastěji ve studovaném období vyskytovaly nemoci horních cest dýchacích.⁴⁹

Převozy a návštěvy vězňů

Pro převoz zatčených a vězňů bylo používáno tzv. speciálních motorových vozidel. Do roku 1951 bylo využíváno vozidla Phänomen Granit B – 55032, který byl v tomto roce vyřazen.⁵⁰ Německá firma Phänomen vyráběla vozidla od počátku 20. století. V našem případě vězeňského vozidla se jednalo o lehký nákladní skříňový automobil, který se v Německu vyráběl už před druhou světovou válkou. Během ní vozidla tohoto typu využíval i wehrmacht. Časté byly jeho sanitní verze. Přípomínkový protokol k poradě krajských velitelů a politických pracovníků ze dne 11. prosince 1950 žádal pro Brno mimo jiné jeden vězeňský automobil Aero 150 jako náhradu za vyřazený vůz Phänomen Granit. Mimo to bylo využíváno i lehkého osobního automobilu Škoda 1101, a to v případě, kdy bylo nasazení vozu Aero 150 nerentabilní.⁵¹ V případě Aera 150 se opět jednalo o lehký užitkový nákladní automobil skříňového typu, tentokrát ovšem československé výroby. Tyto vozy byly vyráběny zejména mezi lety 1947 až 1951. Škoda 1101 byla klasickým osobním čtyřmístným dvoudvřevým vozidlem vyráběným mezi lety 1946 až 1948.

Kromě těchto vozidel bylo k převozu zatčených a vězňů z jedné věznice do druhé či k soudním přelíčením využíváno i vlaku. Podle Drábkových vzpomínek probíhal transport s velice primitivním zabezpečením převáženého. „Při převozu z věznice v Uherském Hradišti do Brna jsem poprvé na rukou pocítil železka. Vlakem mě převezl jeden uniformovaný policista. Uzavřel kupé a nechal mě s pouty sedět na lavici. Během cesty do vlaku nastupovali lidé a všude bylo obsazeno. Jen naše kupé bylo poloprázdné. Lidé klepali na dveře a nechápali, proč nesmí dovnitř. Vyhrnul jsem rukávy a ukázal jim pouta. Tím víc na dveře bušili. Policista je nakonec pustil a lidé obsadili zbývající místa kolem nás.“⁵² Během takového transportu by bylo pravděpodobně možné využít šanci k útěku. Doležel ovšem upozornil, že převážená osoba měla již v době transportu za sebou delší dobu pobytu ve věznici, naplněnou brutálními výslechy, během níž dostala k dispozici jen nepatrné množství potravin. „Transporty byly sice na dnešní poměry v absurdních bezpečnostních podmínkách. Vězni byli na vlakové nádraží doprovázeni jedním či dvěma dozorcí, městem byli eskortováni mezi kolemjdoucími lidmi. V obyčejném kupé je převáželi do dalšího zařízení. Vězně pokusy o útěk spíše nenapadaly, protože byli hladoví a vysláblí. Řada Brňanů město znala. Asi by se v ulicích ztratila, ale chyběla jim síla na útěk a hrozilo brzké

⁴⁶ KÝR, A.: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955*. Opava 2002, s. 32.

⁴⁷ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

⁴⁸ KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999, s. 148.

⁴⁹ *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 7.

⁵⁰ ABS, f. 310 – KV StB Brno – Organizace, inv. č. 310-15-1, s. 45–51.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

dopadení a zostření trestů.“⁵³

Drábkova vzpomínka byla nejspíš důkazem toho, že vězeňská eskorta se někdy neřídila bezpečnostními pravidly pro převoz vězňů. Cejlský dozorce Kučera totiž o převozech z budovy do budovy uvedl, že „v případě, že vězeň musel na vyšetření do nemocnice, jezdilo se s věznem tramvají do nemocnice U Svaté Anny. Do tramvaje se vždy nastupovalo s věznem do zadního vagonu, na zadní plošinu a ostatní cestující uvolnili okamžitě zmíněný prostor“.⁵⁴ Oba pamětníci se tedy rozcházejí ve způsobu přepravy, kdy měl být vězeň eliminován ve styku s kolemjdoucími a spolecestujícími. To měla obstarat eskorta, „jejíž povinností bylo zabránit jakýmkoliv kontaktům eskortovaných nebo jejich pokusům o útěk během pochodu nebo přepravy. Při pochodu se eskorty měly vyhýbat frekventovaným ulicím“.⁵⁵

Kontakt s vnějším světem byl v soudních věznicích odsouzeným povolen prostřednictvím dopisování a přijímání návštěv. V tzv. I. výhodnostní skupině mohli odsouzení odeslat a přijmout dopis jednou za dva měsíce. V těžší skupině mohli odsouzenci přijmout návštěvu jednou za dva měsíce v trvání 20 minut.⁵⁶ Klobas vzpomínal, že „s návštěvním místem si na Cejlu poradili docela jednoduše. Chodbu, vedoucí od vrátnice do věznice, přehradili nedaleko od vchodu dvěma přepážkami z drátěného pletiva vzdálenými od sebe asi sedmdesát centimetrů. [...] Návštěva nemohla svému blízkému nic podat, a když se účastníci chtěli slyšet, museli hovořit hlasitě. Tím odpadly jakékoliv důvěrnosti. Přítomný bachař se mohl tvářit nezúčastněně, ale přitom mu nic neušlo.“⁵⁷ Stísněnou atmosféru rodinných návštěv na Cejlu dokreslil i Drábek: „Návštěvy byly skoro beze slov. Prostředí to moc nedovolovalo. Vyřídili se pozdravy od příbuzných a řeklo se, ať vězeň izolaci a těžkou situaci zvládne. Nic víc jsme si většinou neřekli. [...] Oblečení se donést nemohlo. Balíčky s potravinami také ne. Když jsem byl zadržen v Uherském Hradišti, tak mi maminka donesla smetanové placky, které měly dobrou trvanlivost. To na Cejlu neexistovalo.“⁵⁸

Jedním z mála ulehčení života trestanců v soudní věznici byly vycházky a možnost půjčení knihy. „Ve vězeňské knihovně bylo koncem roku 1949 celkem 1646 svazků a knihy byly půjčovány pravidelně po 14 dnech.“⁵⁹ K tomu je ještě možné přičíst možnost kouřit v areálu věznice. Tabákové výrobky totiž ve vazebních věznicích povoleny nebyly. Klobas dokonce vzpomínal, že na Cejlu se mohlo kouřit i přímo na celách.⁶⁰ „Kouření mohl povolit obviněným starším 18 let jen prokurátor, a to nejvíce 10 cigaret denně nebo váhou odpovídající množství doutníků nebo dýmkového tabáku.“⁶¹ Dozorce Kučera k vycházkám uvedl tolik, že „probíhaly na vycházkovém dvoře hodinu denně, třeba pět světnic najednou, a vězni chodili stále dokola a nesměli spolu promluvit“.⁶²

Popravy na Cejlu

Po 25. únoru 1948 bylo ve věznici na Cejlu popraveno celkem 22 osob. Poslední exekuce zde byla provedena dne 30. srpna 1952.⁶³ Nejznámější obětí cejlských exekucí v době komu-

⁵³ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

⁵⁴ *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 8.

⁵⁵ KÝR, A.: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955*. Opava 2002, s. 68.

⁵⁶ Tamtéž, s. 55–56.

⁵⁷ KLOBAS, O.: *Jak se chodí v laně*. Telč 2008, s. 142.

⁵⁸ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

⁵⁹ *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 7.

⁶⁰ KLOBAS, O.: *Jak se chodí v laně*. Telč 2008, s. 127.

⁶¹ KÝR, A.: *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955*. Opava 2002, s. 38.

⁶² *Brněnská věznice včera a dnes*. Praha 2006, s. 8.

⁶³ LIŠKA, O. et al.: *Výkonané tresty smrti. Československo 1918–1989*. Praha 2000, s. 158.

nistické totality je patrně Petr Křivka,⁶⁴ který zde byl popraven dne 21. července 1951. Dodnes není jasné, kde popravy v tomto období na Cejlu probíhaly. Svědectví pamětníků se totiž rozcházejí a dokumentace k této problematice zcela chybí. Cejlská věznice mezi jednotlivými křídly s celami svírala čtyři dvory, z nichž jeden byl výrazně menší. S velkou pravděpodobností byly exekuce prováděny na tzv. malém dvoře, na který se vchází bránou z ulice Cejl. Jde tedy hned o první dvůr celého areálu. Napravo i nalevo od tohoto dvora se nachází dva rozlehlejší a srovnatelně velké dvory. Čtvrtý dvůr byl v souvislosti s rekonstrukcí přilehlého domu zrušen. „*Na tomto malém dvoře měla stát šibenice. Popravovalo se v brzkých ranních hodinách a vězni měli být v té době pečlivěji hlídáni, aby se nedívali z oken. Měli tudíž strach se z oken podívat. Proto se svědectví o umístění šibenice liší.*“⁶⁵ Cely byly umístěny ve dvou patrech a okna cel se nacházela pod stropem, takže z nich byl obtížný výhled. Drábek proto dodává ještě další důvod, proč si pamětníci dodnes nejsou jistí umístěním šibenice. „*Na dvůr jsme příliš neviděli. Zdi věznic jsou metr silné, takže z okna dolů na dvory nebylo z cely vidět. Slyšeli jsme jen občas hluk. Zapůsobila na mě poprava generála Heliodora Píky v Plzni na Borech, kde jsem v tu dobu byl vězněný. Na dvoře se ozýval hluk a dozorce nám řekl, že šlo o Píkovu popravu. Myslím, že na Cejlu se popravovalo podobně jako na Borech, i podobně jako všude jinde.*“⁶⁶

Na jednom z trámů na půdě věznice jsou od roku 1945 připevněny dva kovové háky, na kterých byli 12. března 1945 popraveni čeští odbojáři Alois Zavadil a Květoslav Kolařík.⁶⁷ Je možné, že tyto háky byly využity k mučení a možná také k popravám i mezi lety 1948 až 1952, což nevyloučil ani Doležel. „*Oba háky jsou na trámu dodnes a možná byly využity i po okupaci. Pokud na nich popravovali i komunisté, to asi nedohledáme, jelikož by poprava proběhla v úplném utajení. O popravách na dvoře aspoň kusé, i když nepřesné informace máme.*“⁶⁸

⁶⁴ Křivka, Petr (20. října 1897, Kobylí, okr. Břeclav – 21. července 1951, Brno) byl v letech první světové války italský legionář. Po roce 1939 se zapojil do odboje proti nacistické okupaci, byl dopaden a vězněn v Kounicových kolejích v Brně. Odtud uprchl a přes Balkán a Střední východ se dostal Francie, kde vstoupil do československé armády. V roce 1945 se vrátil do osvobozené republiky jako člen osobní stráže prezidenta Edvarda Beneše. Po únorových událostech roku 1948 se opět zapojil do odbojové činnosti proti komunistickému režimu. Křivkova odbojová skupina se věnovala například převádění lidí přes hranice a tištění letáků. Pomocí konfidenta StB byla Křivkova skupina rozbita a její členové pozatýkáni 18. srpna 1949. Křivka byl popraven v roce 1951 v cejlské věznici. Jeho urna s popelem byla uložena na Ústředním hřbitově města Brna, ale po roce 1968 měla být snad odstraněna. Křivkovo jméno nese brněnská ulice Petra Křivky v Novém Lískovci.

⁶⁵ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

⁶⁶ Vladimír Drábek, politický vězeň, v letech 1948–1949 vězněn v krajské soudní věznici v Brně na Cejlu, předseda uherskohradištské pobočky Konfederace politických vězňů ČR; záznam učiněn 24. 7. 2012.

⁶⁷ VAŠEK, F.: *Nezapomínejme statečných. Zničení pohonných hmot 26. února 1945 na nádraží v Morkovicích*. Archivní ročenka Státního okresního archivu Kroměříž, 1998, s. 74–89.

⁶⁸ Michal Doležel, badatel v oboru moderních dějin a vzdělavatel Sokola Brno I; záznam učiněn 16. 8. 2012.

Summary

Organisation of Prison in the Cejl Street in the City of Brno at the Turn of the Fortieth and Fiftieth Years of the 20th Century

The paper concerns the topic of the third Czechoslovakian resistance against the communist regime since 1948 to 1956. The work is trying to describe problems of the prison institution in the city of Brno at the turn of the fortieth and fiftieth years of the 20th century. It deals in particular with the Brno prison in the Cejl Street.

The work focuses on the comparison of the memories of those who still remember being held prisoner in the building with the archival material and secondary literature. The study takes account of the prison location, the life organization in cells, a short letter of the staff duties, the prison transport and problems of execution and the death penalty in Cejl.